

ЕТИКА В НАУКАТА. ЗАЩО?

ВАЛЕНТИНА ДРАМАЛИЕВА

Университет за национално и световно стопанство

valentinadramalieva@gmail.com

ETHICS IN SCIENCE. WHY?

VALENTINA DRAMALIEVA

University of National and World Economy

Abstract

In the context of the author's understanding of applied ethics and the types of applied ethics, on the one hand, and the peculiarities of science as an extremely important field for society, on the other hand, ethics in science is considered as one applied ethics. Its structure is determined by the application of ethical standards in science referred to as a sphere, as a profession and as casuistry. The insolvency of two main groups of objections to the delineation of ethics in science is presented. Then the problematic field of ethics in science is outlined and several groups of questions are pointed out, which can be accepted as fundamental. Emphasis is placed on the need for ethical standards in science to be constantly updated.

Keywords: applied ethics, ethical standards, ethics in science.

Науката е сфера, която увенчава човешкото познание и човешкия разум. Именно затова тя е сред тези, към които човечеството се отнася с респект и ревностно пази от посегателства. Науката е също сфера, която е тясно обвързана с очакването за полезност, благоденствие и развитие по отношение на обществото. Именно затова тя е сред тези, които човечеството определя като най-значими и превръща в обект на специално внимание. Науката е ценност. Тя е важна ценност за хората както заради това, че се родее с най-изконните характеристики на човешката същност – разум, съзнание, свободна воля, така и заради прагматичните си аспекти на полезност, които я правят толкова желана. Но науката, като всяка друга значима обществена сфера, концентрира в себе си множество противоречия. Те обхващат и двата ѝ аспекта – както науката, разбирана като самия процес на постигане на знанието, така и науката, разбирана като крайния и

систематизиран резултат от придобитото знание. Не само наличните противоречия, но и някои от собствените ѝ характеристики генерират множество проблеми в тази сфера.

Решаването на проблемите става все по-належащо, защото те изправят науката пред редица затруднения. А когато в обществото трябва да се решават ценностни проблеми или дори всякакви други подобни проблеми, както и когато директно има нарушаване на морални (етически) стандарти, обикновено се говори за етика. Защо?

Как се разбира приложната етика

Обикновено се обръщаме към етиката, когато има да се решават някакви противоречия, често стигащи до дилеми, или да се преодоляват значими ценностни проблеми, свързани с поведението и отношенията между хората, както и между някои обществени структури. Всъщност това е смисълът на *приложната етика*, която е аспект на етиката. Предназначението ѝ е да оценява и решава специфични ценностни проблеми, възникващи в онези сфери на обществения живот, които са проблемни или пък са особено важни в даден момент. На практика – такива могат да са всички сфери. Така приложният аспект се утвърждава като същностна характеристика на самата етика, а с времето *приложната етика* става все по-актуална и като че ли измества встрани теоретичната етика.

Приложността характеризира етиката още в древна Елада, когато Аристотел дава името „етика“ на тази обособила се част в единното философско знание, която се занимава с добродетелността и правилността на човешкото поведение и живот. И досега често наричат етиката „практическа философия“, защото нейните теоретични достижения не остават заключени в границите на познанието, а обичайно се насочват да решават реалните проблеми на живота. През вековете тази практическа ориентация все повече се утвърждава, а компонентите и механизмите на етиката се прилагат към различни обществени сфери.

Истински разцвет на приложната етика настъпва от 70-те години на 20 в., когато в обществото назряват множество значими проблеми в множество различни сфери, а за решаването им безусловно се разчита и на етиката. Причината е в това, че изобщо не би могло да се търси и намира решение на проблеми, свързани с човека и с обществото, ако преди това те не се анализират и оценят през призмата на етическите компоненти:

ценности, норми, принципи и модели. Именно те се превръщат в специални *етически стандарти*, които се използват като критерии за достигане до обективна етическа оценка, за взимане на правилно решение за поведение, за търсене на изход или промяна, за установяване или възстановяване на баланса в обществените отношения. По това време се обособяват голяма част от приложните етики, които познаваме и използваме. Те са насочени към решаването на специфичните ценностни проблеми в някои обществени сфери, както и в някои професии, а също - и в някои конкретни казуси.

Приложната етика няма единно битие – тя е съвкупност от множество приложни етики. Те могат да се групират в три типа приложни етики, свързани с прилагането на етически стандарти към: 1) значими сфери (етика на науката, бизнес етика, правна етика, политическа етика, медийна етика, биоетика, медицинска етика, компютърна етика, екологична етика и др.; 2) значими професии (лекарска, преподавателска, журналистическа, търговска, инженерна, магистратска (адвокатска, съдийска, прокурорска, нотариус), административна, управленска, мениджърска, на учения, на политика и др.; 3) значими казуси (от деловата сфера – етическа казуистика; от живота – житейска етика).[1] Понятието „значимост“ тук се употребява в смисъл на актуалност или особена важност за определен момент от живота на обществото или въобще.

Сферата на науката също носи посочените характеристики. Тя е *значима* и *проблемна*, което без съмнение я прави подходящо място за прилагане на етиката, т.е. можем да говорим за *етика в науката*, като една приложна етика. Защо?

Етика в науката – една приложна етика

В контекста на посочените по-горе разбирания за приложната етика и за типовете приложна етика, от една страна, и за особеностите на науката като значима сфера за обществото, от друга страна, можем да определим етиката в науката като една приложна етика. Тя се характеризира също с това, че включва в себе си и трите типа приложна етика, но визирани във връзката им с науката. Затова може да се каже, че: 1) Етиката в науката е прилагането на етически стандарти към науката, като значима сфера; 2) Етиката в науката е професионална етика на хората, занимаващи се професионално с наука (изследователи, учени, преподаватели); 3) Етиката в науката е казуистика.

Първо, етиката в науката е самото прилагане на етически стандарти към сферата на науката с цел да се оценяват и регулират поведението и отношенията там, както и с цел да се решават възникващите ценностни проблеми в тази значима обществена сфера.

Второ, същевременно етиката в науката е професионална етика. Тя систематизира основните етически стандарти за поведение - ценности, норми принципи, модели, които трябва да дефинират правата и отговорностите на професионалистите в няколко основни типа отношения: а) отношенията между самите учени; б) отношенията с други „страни“, участващи в дейността на учените (работодатели, институции, поръчители, спонсори, издатели, клиенти, студенти); в) отношенията на учените с обществото като цяло.

Трето, етиката в науката е също и казуистика. Тя анализира и решава конкретни казуси от специфичната делова сфера на науката и от дейността на хората, които са тясно свързани с нея и трябва да взимат правилни решения – и ежедневни, и стратегически.

Тази тройна структура на етиката в науката далеч не е изключение. Тя се наблюдава и при други приложни етики (бизнес етика, правна етика, политическа етика и др.). Но по отношение на *етиката в науката* възникват специални възражения. Защо?

Какви са възраженията и какъв е проблемът

Едно от най-популярните възражения е, че науката е особено място, където царува обективността и заради това не трябва да се допускат никакви ценности или други субективни влияния, които биха я осуетили. И именно тук има противоречие. От една страна, се търси съдействие от страна на етиката поради факта, че в науката се поражда множество проблеми, а и поради това, че тя е безспорна ценност за хората. От друга страна, се казва, че в науката изобщо няма място за етиката, защото тя се занимава с ценностния и нормативния аспект на човешкото поведение, докато науката е сфера, която е напълно дистанцирана и независима от ценности именно заради необходимостта да си осигури обективност. Не е обосновано обаче да се приеме подобна цялостна аксиологична изолираност на науката. Могат да се посочат поне две групи аргументи.

Първата група идват от ролята на науката, осигуряваща ѝ значимост и утвърден статут. Те обаче са свързани с определени очаквания и изисквания от страна на обществото. Без съмнение, науката е ценност за обществото. И това се отнася както за науката, разбирана като самия процес на познанието, така и за науката, разбирана като

резултат от процеса на познанието. Но тъй като обществото се интересува предимно от резултатите на науката, вторият аспект определено има по-ярко изразен и популярен ценностен смисъл. Науката е ценна, защото резултатите ѝ са ценни.

Втората група аргументи сочи, че определени ценности са налични, а също така - важни за науката. Това пак засяга и двата ѝ аспекта – и науката като процес на създаване на познание, и науката като резултат (система) от придобитото познание.

Основополагащ аргумент в тази група е фактът, че науката изобщо е немислима - не може да съществува и да се развива, без определени ценности. Те стават част от същностните ѝ черти. Такива са ценностите *истина, доверие, свобода*.

Истината е не само морална, а и универсална ценност. Заедно с това тя е основна цел на науката. Заради тази свързаност истината може да се определи като същностна характеристика на науката. *Доверието* е сред безспорните морални ценности, а науката е невъзможна без него. Без доверие би се загубила връзката между отделните научни теории и те не биха могли да съществуват в единна цялост – т.е. като наука. Затова за всички учени е важно да имат доверие в знанието, оставено от предшествениците, както и самите те да изграждат доверие към своите теории, от които да се ползват всички други учени. Заедно с това, комуникацията между учените и създаването на екипи биха били невъзможни изобщо, ако няма доверие. *Свободата* също е морална, а в голяма степен – и универсална ценност, защото произтича от свободната воля, на която човекът особено държи заради това, че го отличава сред останалите живи същества в света. И двата смислови аспекта на свободата – *свобода „да“* (позитивен) и *свобода „от“* (негативен), са еднакво важни за човешкото съществуване. Защото всеки индивид се стреми както към повече възможности за избор (свобода „да“), така и към по-малко зависимости (свобода „от“). Същевременно свободата е задължително условие за съществуването на науката във всички времена и във всичките ѝ аспекти, форми и нива. За да създава наука, човекът трябва да бъде максимално свободен „да“ избира какво да изследва и как да го прави, както и свободен „от“ зависимости, които ограничават този избор.

Истината, доверието и свободата са ценности, без които науката е немислима. Затова на преден план излиза и друг важен проблем – как да се гарантира присъствието им в науката. Тези питання и усилия категорично насочват към етиката и нейните възможности. Важен въпрос за етиката в науката е: как да се потвърди (верифицира)

истината, което е основен въпрос и за философията на науката изобщо. Важен въпрос за етиката в науката също е: как да се гарантира доверието – какво трябва да се прави и какво не трябва да се допуска, за да се подсигури тази свързваща и определяща ценност. Важен въпрос за етиката в науката е и това: как да се гарантира свободата („да“ и „от“). Тези питання влизат в контекста на едни от най-широко утвърдените етически (морални) принципи – за съответствието между свободата и отговорността; между правата и задълженията; между целта и средствата. Моралната практика на човечеството отдавна е установила и приела, че свободата в обществото може да се гарантира чрез съответни (адекватни) отговорности. Като поемат определени отговорности (ангажименти, задължения), хората взаимно си гарантират свободата. Така зависимостта между свободата и отговорността, както и между правата и задълженията, става определяща и за етиката в науката. Във връзка с тези принципи на преден план излизат и други важни питання: какви конкретни *отговорности* и *задължения* имат хората в науката; какви *отговорности* и *задължения* има науката като цяло. Адекватните отговори на тези въпроси несъмнено влизат в проблемната област на етиката в науката.

Друг аргумент в тази група е, че в науката непрекъснато се налага да се прави избор и да се взимат решения на различни равнища и по различни поводи, като при това решенията трябва да са правилни. А за всяка оценка винаги са нужни ценности, които да се ползват като критерий за правилност. Ценностите очевидно и тук са много важни.

Трети аргумент: в науката става все по-належащо да се решава не само „дали може“, а и „дали трябва“ да се направи или постигне нещо, т.е. доколко то е допустимо, въпреки че е възможно. Това е морално питане и винаги стои пред самите изследователи. То излиза на преден план при поставянето на научните цели и при сформирването на научни програми, колективи, сфери. А за да е възможна тази преценка, ползването на ценностите е наложително.

Четвърти аргумент: въпреки изискването за безусловна обективност, процесите в науката все пак са субективни, тъй като се осъществяват от хора. От друга страна, хората са субективни, именно защото са субекти. Заедно с това те имат своите интереси, характери, амбиции, слабости, изкушения. В този контекст ценностите също са нужни – първо, за да се осмислят тези проблеми, а после – за да се насочат съзнателните усилия на субектите към осигуряването на безпристрастност и обективност в науката.

Пети аргумент: науката се прави от хора, които влизат в отношения помежду си. Чрез човешките отношения се осъществява и разгръща научната дейност. Ценностите са определящи както за изграждането на тези отношения, така и за тяхното регулиране и насочване в желана посока. А също – и за осъществяването на оценка и контрол над тях.

Шести аргумент: човекът в науката, като всеки друг човек, има нужда от модел на поведение, който да ползва за еталон. Всеки такъв модел е съвкупност от ценности, които са структурирани в някакъв порядък. Определени ценности очевидно са важни за изграждането на модели на добра практика в науката. Нужно е да се определи кои са те.

Седми аргумент: науката е същевременно и съвкупност от достиженията и успехите на множество отделни хора. А успехът е както лично дело, така и общ принос на много хора. Тази специфика на науката е заредена с вътрешна противоречивост и е предпоставка за непрекъснато нарушаване на хармонията и за пораждането на различни етически проблеми. Именно на ценностите се разчита и за установяването, и за възстановяването на баланса, а също - и за предотвратяването на етически проблеми.

Осми аргумент: в науката има не само успехи, съпътствани от удовлетворение, но и неуспехи, които са повод хората да изпитват неудовлетворение. Практиката показва, че ценностите са еднакво нужни да се преживеят и двете, защото подпомагат етическите умения на хората. Те допринасят както за справяне с неудовлетворението от неуспеха, така и за достойно понасяне на удовлетворението и славата от успехите в науката.

Девети аргумент: за функционирането на самата наука е все по-важно какво е отношението на учените към обществото. Затова за дейността на изследователите става определящо да познават, споделят и зачитат както ценностите на обществото изобщо и ценностите на човечеството, така и ценностите на всяка конкретна местна общност, в рамките на която науката се развива (държава, град, район, местност). Това е специфично познаване и „боравене“ с ценности, без което науката днес се затруднява.

Десети аргумент: за съвременната наука е от изключително значение да търси баланс не само вътре в себе си, но също - и с цялото общество. А вече и обществото е по-различно – то е активно, защото си дава ясна сметка за възможните заплахи от страна на науката към природата, обществото, човечеството. Затова обществото полага усилия и иска да упражнява контрол над науката и учените, за да съхрани себе си и ценностите си; да защити интересите и целите си; да предотврати всяко възможно зло. В тези сложни

взаимоотношения ценностите са нужни, за да рамкират взаимните очаквания и да гарантират баланса между науката и обществото.

Посочените аргументи ясно показват, че ценностите наистина са все по-важни за науката. Те отразяват както промените в съвременната наука, така и промените в съвременното общество. За да изпълняват предназначението си, ценностите трябва да се осмислят и подредят според спецификата на самата научна дейност, както и според това дали засягат науката като процес или като краен резултат; дали засягат отношенията между самите субекти в науката или други отношения, свързани с дейността им; дали балансират отношенията на науката с обществото и с очакванията на обществото и човечеството. В сравнение с преди, въпросът за ценностите става все по-важен. Защо?

Очертаване на проблемното поле на етиката в науката

В науката, както и във всяка друга делова сфера, очевидно възникват множество противоречия, проблеми, конфликти. В поведението на хората, занимаващи се с наука, също се наблюдават различни отклонения от утвърдени и познати на всички морални ценности. Но поради изключителната значимост на науката, тези проблеми не засягат само нея, а предизвикват широк обществен интерес и противодействие. Търсенето на причините е важно, за да се противодейства надеждно на грешките. В тази връзка изниква и въпросът: дали нарушенията в науката се дължат само на личния морал на хората в науката или пък те се дължат на специфични за сферата на науката отклонения?

Ако е вярно първото, приемаме, че нарушенията имат само случаен и личностен характер. Тогава трябва да очакваме, че личните морални стандарти на хората в науката са достатъчно условие за наличието на адекватен морал и в тази сфера. И да се надяваме, че всички изследователи ги притежават. Трябва да приемем, че отклоненията от желателното поведение в науката са аналогични с тези в житейските отношения – твърдение, което често се изразява с максимата „хората са си хора навсякъде“. И да очакваме, че хората в науката имат висок житейски морал, който да ги направлява.

Ако е вярно второто, приемаме, че нарушенията в науката са специфични, което значи да приемем и наличието на специфични етически (морални) стандарти. Именно този отговор аргументира съществуването на специална приложна етика в сферата на науката. Тогава е възможно отклоненията да се дължат на незнание или неосъзнаване на

специфичните етически стандарти, които обуславят разбирането за почтеност в науката. От друга страна, това значи, че етическите стандарти могат да бъдат формирани, усвоявани, изисквани. Подобни целенасочени усилия съпровождат всяка приложна етика, а очевидно се отнасят и за етиката в науката. Затова днес все повече се говори за необходимост от овладяване (осмисляне, назоваване, регулиране, контролиране) на научната почтеност в интерес на науката и в интерес на обществото. Недалновидно е да се разчита единствено и само на житейския морал в тази делова сфера.

Тези предпоставки са в основата на обособяването и широкото разпространение на приложната етика, за което стана въпрос по-горе. Съществуването на множество приложни етики се дължи и на факта, че етическите стандарти, при прилагането си в различни сфери, се променят, защото се адаптират към спецификата на съответната среда. Прави се разграничение между прилагането на етически стандарти в неформалното общуване и сфера – *житейска етика*, и прилагането на етически стандарти във формалното (делово) общуване и сфера – *делова етика*. От друга страна, се разграничава прилагането на етически стандарти в различните делови сфери (наука, бизнес, политика, право, др.), както и в различните професии. Всяка от тези *приложни етики* носи особеностите на деловото общуване (разграничаващи го от житейското), а заедно с това - и особеностите на своята конкретна делова сфера или професия.

Може да се каже, че етическите стандарти в различните сфери и професии не са едни и същи, а варират. Има универсални етически стандарти, които са приложими и валидни за всички сфери (напр.: *справедливост, честност, почтеност*). Има етически стандарти, които категорично нямат място в дадена сфера, защото не кореспондират на нейната същност или на основните ѝ цели (напр.: *скромност* за сферата на науката; *състрадание, добро* за сферата на бизнеса). А има и такива етически стандарти, които частично се променят, адаптирайки се към съответната сфера (напр.: „*не прави умишлено зло!*“ в бизнеса, вместо житейската морална максима „*прави добро!*“). Заедно с това етическите стандарти в различните сфери и професии могат да се различават по своя приоритет или по мястото си в конкретната система от етически стандарти.

Разгледаните по-горе аргументи за етическите (моралните) ценности в науката показват същевременно и връзката им с останалите компоненти на етиката (морала) – норми, принципи, модели. Именно чрез тях ценностите се „задвижват“ и успяват да

разкрийт възможно най-цялостно предназначението си във всяка конкретна практическа ситуация. Те се превръщат в активни и работещи етически стандарти именно, когато се приемат в тяхната цялост, а също – когато се използват като критерии за етическа оценка на поведението или за избор на правилно поведение.

Казаното до тук ни дават основание да приемем, че етиката в науката има свои специфични етически стандарти, както и всяка друга делова сфера. Затова е важно да се уточнят и систематизират етическите стандарти, специфични точно за науката, защото те очертават границите на проблемното поле на етиката в науката. Може да се каже, че като основополагащи в тази приложна етика се оформят няколко групи въпроси:

1. Специфика на етическите стандарти в науката:

- Кой са основните етически стандарти: ценности, норми, принципи, модели;
- Имат ли етическите стандарти система; имат ли йерархия; кой са определящи;
- Дали етическите стандарти са валидни за цялата научна общност или трябва да се прави някакво разграничение в различните научни общности и научни сфери;
- Как да се прилагат етическите стандарти - кой механизми и модели са предпочитани.

2. Публичност на етическите стандарти в науката:

- Как се осмислят и назовават етическите стандарти в науката, за да имат публичност;
- Публичност на етическите стандарти пред научната общност;
- Публичност на етическите стандарти пред обществото;
- Етически кодекси на научни общности и институции – вид публично ангажиране.

3. Типични етически проблеми в науката:

- Кой етически проблеми (конфликти) в науката са определящи; от какво произтичат;
- Как да се предотвратяват етическите проблеми в науката;
- Как да се решават етическите проблеми в науката;
- Кой е отговорен за състоянието на етиката в науката (и в научната организация).

4. Нарушаване на етическите стандарти в науката:

- Какво произтича от несъобразяването с етическите стандарти в науката;
- Какви са обичайните нарушения в науката;
- Какви са причините за нарушенията.

5. Противодействие на нарушенията на етическите стандарти в науката:

- Как да се противодейства на нарушенията;
- Кой механизми за противодействие са работещи в науката;
- Кой „може“ и кой „трябва“ да противодейства.

Всички тези въпроси отдавна търсят своя отговор. Не стихват усилията да се изгражда етика в науката, защото тя трябва да е адекватна на непрекъснатите промени в човешкия свят и в самата наука. Необходимостта от такава адаптивност създава допълнителни проблеми за очертаване на действителното проблемно поле на етиката в науката. Но и то също се променя. Някога един тесен кръг морални норми очевидно е бил достатъчен, за да регламентира и регулира отношенията между изследователите и така да балансира науката. Специфичните морални стандарти са се предавали от учител на ученик, а личният пример е бил като че ли основният модел за правилното поведение в науката. Тогава неформалното общуване между учителя и ученика е било определящо, а моралните норми са се съхранявали и предавали като своеобразен „научен занаят“ - така, както се е постъпвало с методологическите норми в конкретната наука. Днес тези неформални уроци в науката също са важни, но вече не са достатъчни. На първо място, защото връзката „учител – ученик“ отдавна не е единствената определяща. В сферата на науката днес се разгръщат множество сложни отношения между хора, организации и институции, които налагат различни начини за търсене на баланс и постигане на целите. Променената среда поражда различни проблеми и различни очаквания.

Неформалните морални уроци не са достатъчни и заради това, че с промяната на обществото и науката се променят също и много други обстоятелствата. Така например полето на науката вече обхваща не само тесен кръг избрани хора, концентрирани в своите интелектуални занимания, а напротив – включва голямо и разнообразно множество от хора: изследователи, издатели, студенти, разпространители на знание. Всички те влизат в отношения помежду си и така създават, съхраняват и разпространяват науката. Тези сложни отношения налагат и специални очаквания към етиката. Заедно с това се усложнява и връзката на науката с обществото, което изисква специални

целенасочени усилия от двете страни, за да се съвместят техните интереси, ценности, цели. В този контекст на преден план изпъква темата за взаимното зачитане на правата и интересите на двете страни – науката и обществото. Това налага и нови очаквания към етиката, идващи от две посоки – както от науката, така и от обществото. Науката иска да оптимизира и балансира отношенията, които я изграждат, за да постига по-леко и по-успешно своите цели и конкретните си изследователски задачи. Обществото иска да защити себе си в това взаимодействие и да контролира науката, като ѝ покаже, че общественият интерес трябва да е определящ и за нея.

Именно тези промени отчитат и самите учени, когато си дават сметка за спешната нужда от специален морален регулатор за отношенията помежду им. А етиката става все по-важна за науката, опитвайки да систематизира и прагматизира най-значимите морални ценности, норми, принципи и модели, които да са работещи в тази сфера. Така още през 40-те години на 20 в. американският социолог Робърт Мъртън (1910-2003) изтъква, че науката се нуждае от специални морални норми – „етос“ на науката, така като се нуждае от методологически норми (Merton, 1979). Но той не спира само с тази констатация, а полага специални усилия, за да открие, посочи и систематизира най-важните морални стандарти за науката. Така се ражда емблематичният акроним – CUDOS, който включва базисните за науката ценности: *обществен характер (Communalism)*; *универсалност (Universalism)*; *безкористност (Disinterestedness)*; *умерен скептицизъм (Organized Skepticism)*. Към тях английският физик и хуманист Джон Зиман (1925-2005) добавя изискването за *оригиналност (Originality)* и така допълва елементите във формулата, осмисляйки сполучливо и буквата „о“ в акронима CUDOS (Ziman, 1984). Оттогава тези компоненти задават параметрите на почтената и правомерна научна дейност. Но търсенията не спират.

Много изследователи от различни научни области (не само от хуманитарните и обществените, но и от естествените науки) си дават сметка за важността на етическите стандарти в тяхната специфична професионална дейност. В края на 20 в. американският етик Дейвид Резник (р. 1962) продължава по-нататък усилията да концептуализира етоса на все по-професионализираната и по-организирана съвременна наука. Той добавя още дванадесет компонента към CUDOS, а именно: свобода, законност, взаимно уважение, честност, старателност, откритост, уважение към изследователския обект, признание на

приносите, обучение, социална отговорност, възможност (за кариера), ефикасност (Resnik, 1998). Анализите и критичността към посочените модели, както и новите предложения, стават практика в научните среди, а и самите те – също обект на спорове.

Етическите норми в науката се налагат като важни не само, за да регулират човешкото поведение и да балансират отношенията в тази сфера. Към тях има много повече очаквания - ролята им е да обслужват, подкрепят и допълват методологическите норми, които са най-важните за всяка наука, защото разкриват пътя за добиване на ново знание. По този начин етическите норми се възприемат като „другата страна“ на методологическите норми. Етическите норми допълват и в голяма степен – гарантират, методологическите норми. Така те допринасят за тяхното адекватно и надеждно използване. Те успяват да постигнат това най-вече като съдействат за отстраняване на всякакви отклонения и нарушения, които биха блокирали и обезсилили научните методи. Именно затова етическите норми се визират и като своеобразен гарант на методологията. В този смисъл е и убеждението на големия авторитет във философията на науката - Карл Попър (1902-1994), че епистемологичните принципи са всъщност етически принципи.

Няма как да не посочим в тази връзка и друго важно прозрение на емблематичния британски философ. Той си дава ясна сметка в каква степен моралните норми са определящи за науката, но също така и колко е важно те да бъдат обособени като специални етически стандарти. При това – такива, които най-вече съответстват на науката и я обслужват адекватно. Същевременно Карл Попър подчертава, че науката се променя, а с нея трябва да се променя и етиката. Затова той изтъква не само нуждата от етика в науката изобщо, но също и нуждата от една нова професионална етика в науката, която да съответства на настъпилите промени в съвременното знание. А то е обективно и несигурно и именно заради това *новата етика* се отличава от етиката на „старата наука“, където истината винаги е сигурна и гарантирана посредством логическо доказателство и затова тя е базирана на авторитета, който по традиция владее истината. *Новата етика* е различна – налага се да промени базисните си ценности, защото трябва да отразява несигурността на новото знание. Тя трябва да се основава на *толерантност*, защото заради несигурността на знанието е наложително да се преосмисли цялостно отношението на учените към грешките в изследователската дейност. Попър изтъква също и дванадесет свързани принципа, които показват как от позициите на *новата етика*

трябва да се възприемат грешките, за да се впишат в настъпилата нова научна реалност (Попър, 2003: 218–220).

Заклучение

Промените в научната среда категорично изправят етиката пред нови предизвикателства и пораждат още по-големи очаквания към нея, защото изискват специфичните етически стандарти да отразяват тези промени. Нужно е етическите стандарти – ценности, норми, принципи, модели постоянно да се систематизират, актуализират и популяризират. Целта е по този начин в сферата на науката да се постига предварителна яснота за очакванията; да има съзнателно следване на ценностите, нормите, предписанията, моделите; да се създава определена етическа нагласа и етическа компетентност; да се предизвиква публичност – широко говорене по тези въпроси.

От етиката в науката се очаква да оценява и регулира поведението и отношенията в тази сфера. Това включва отношенията между самите учени; между различните научни структури и институции; между учените и обектите на техния труд, както и на тези, които са свързани с тях; между учените и държавата; между учените и обществото като цяло. За да постигне това, от етиката се очаква да формира у хората, работещи в сферата на науката, определени етически ценности, норми, принципи, модели, както и етическа нагласа и етическа компетентност (умения) за етически анализ и адекватна етическа оценка, а също - и за взимане на правилни решения, които винаги имат и етически аспект.

Усилията да се стимулира етиката в научните среди си поставят и друга цел - да се подсили саморегулацията на науката. Същевременно така може да се подпомогне външният контрол над науката, който идва от държавата, обществените институции, правото. Смята се, че ако науката сама систематизира етическите си стандарти и се саморегулира с тяхна помощ, това би ограничило значително външната намеса, която често е грубо вмешателство и ограничава свободата. Етиката в науката може да бъде една добра основа и модел за външния контрол, който, така или иначе, се осъществява над науката от страна на правния регулатор във всяка цивилизована държава.

БЕЛЕЖКИ

[1] Предлаганата класификация на приложната етика е на автора. Този въпрос авторът дискутира за първи път в статията „Преподаването на приложна етика“ в сп. „Философски алтернативи“ (Драмалиева, 2005). По-нататък идеята е доразвита и в монографията „Бизнес етика – философски прочит“ (Драмалиева, 2014) и в „Бизнес етиката в съвременния мениджмънт“ (Драмалиева, 2018), както и в множество други статии и студии на автора.

ЛИТЕРАТУРА

Драмалиева, В. (2018) *Бизнес етиката в съвременния мениджмънт*. С., Издателски комплекс – УНСС.

Драмалиева, В. (2014) *Бизнес етика – философски прочит*. С., Издателски комплекс – УНСС.

Драмалиева, В. (2005) Преподаването на приложна етика. В: *Философски алтернативи*, №1, 77-89.

Попър, К. (2003) Толерантност и интелектуална отговорност. В: *Търсене на по-добър свят. Лекции и есета от трийсет години*. (превод К. Лозев) С., Калъс & Космополит, 206-223.

Glass, B. (1965) The Ethical Basis of Science. In: *Science*, 150, p. 1254.

Merton, R. K. (1979) The Normative Structure of Science. [1942] In: *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago, University of Chicago Press. Version available to read via Panarchy.org. <http://www.panarchy.org/merton/science.html> [Посетен 30.10.2020]

Resnik, D. (1998) *Ethics in Science: An Introduction*. New York and London, Routledge.

Ziman, J. (1984) *An Introduction to Science Studies. The Philosophical and Social Aspects of Science and Technology*. Cambridge, GB, Cambridge University Press.

Ziman, J. (1998) Why Must Scientists Become More Ethically Sensitive Than They Used to Be? In: *Science*, 282 (5395), 1813–1814. Bibcode:1998Sci...282.1813Z. doi:10.1126/science.282.5395.1813.PMID11645122. <https://science.sciencemag.org/content/282/5395/1813> [Посетен 20.10.2020]